

NURİYYƏ ƏLİYEVƏ
Rəşid Behbudov 60
Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
ADU
nur.mikayil@gmail.com

DİL FAKÜLTƏLƏRİNDƏ ŞİFAHİ NİTQ VƏRDİŞLƏRİNİN İNKİŞAF ETDİRİLMƏSİNDƏ KÜTLƏVİ İNFORMASIYA VASİTƏLƏRİNİN ROLU

Xülasə

İngilis dilini professional məqsədlərlə öyrənən və Azərbaycanın ali və orta məktəblərində Azərbaycan ədəbiyyatını tədris edən və ya tərcüməçi, filoloq kimi fəaliyyət göstərən ali ixtisas məktəblərinin məzunları mətnləri, o cümlədən formal və qeyri-formal xarakter daşıyan mətnləri, müasir və klassik ədəbiyyat nümunələrini dinləyib öz münasibətlərini, mövqeyini, fikir və ideyalarını bildirmək qabiliyyətinə yiyələnmişdirlər. Lakin qeyd etmək lazımdır ki, hal-hazırda klassik ədəbiyyat nümunələrinə təsadüfi hallarda müraciət olunur. Əksər hallarda ixtisası dil olan fakültələrdə dili professional məqsədlərlə öyrənən tələbələr xarici ədəbiyyat nümunələri olan və dünya ədəbiyyatının xəzinəsinə daxil edilmiş əsərlərlə tanış deyillər. Bəzən onlar həmin əsərlər haqqında heç bir məlumata malik deyil. Onu da xüsusilə qeyd etmək lazımdır ki, klassik ədəbiyyat nümunələrində personajların istifadə etdiyi nitq modelləri, bu gün istifadə edilən dildən əhəmiyyətli dərəcədə fərqlənir. Buna görə də KİV materiallarının seçiminə diqqət yetirmək lazımdır. Müasir universitet tələbəsi təkcə bu və ya digər sahədə ixtisaslaşmış kadr kimi formalaşmamalıdır. O, həm də ünsiyyətə hazır olmalı və müxtəlif insanlarla ünsiyyət qurmaq, komanda tərkibində işləyə bilmək, ətrafdakılara motivasiya verə bilmək kimi tamamilə yeni sosial bacarıqlara yiyələnmişdir. Məhz bu baxımdan ədəbi xəzinə əlçatan olmalıdır. Qloballaşma prosesinin labüdlüyünü və bu prosesə inteqrasiyanın qaçılmaz olduğunu nəzərə alaraq, elm və təhsil sahələrinin qloballaşma proseslərinə adaptasiyası dildə onun təmin olunmasını şərtləndirən amillər sırasına daxil olmuşdur. İlk öncə ona görə ki, məhz bu sahələrdə təkcə yeni bilik və texnologiyalar deyil, həm də insanın fikirlərinin ifadəsinin bu və ya digər formalarının yeni mexanizm və üsulları da gündəmi zəbt edir. Bu zaman KİV materialları vasitəsilə şifahi nitqin tədrisi vacib sayılır.

Açar sözlər: səriştə, şifahi nitq, kontekst, KİV, ünsiyyət

Məlum olduğu kimi, kommunikativ səriştə tələbələrdə şifahi nitq vərdişlərinin inkişaf etdirilməsi ilə bağlıdır. Təlim materiallarının məzmunu bir stimül kimi öyrənilən dildə kommunikasiya prosesinin yaradılmasına tələbatın əmələ gəlməsinə səbəb olur və nəticədə dilöyrənənlərin fəal verbal fəaliyyətini şərtləndirir. Burada kütləvi informasiya vasitələrinin rolu vacib sayılır. KİV informasiyanın kütləyə çatdırılmasında müasir sivilizasiyanın ən geniş yayılmış vasitələrindən biridir.

KİV sənayesinə səkkiz vasitə aid edilir. Onlara televiziya, radio, kitab, qəzet, jurnal, səsyazmalar, kino, internet daxildir. Televiziya ilk növbədə informasiya mənbəyidir. TV dili məhz qaydaya salınmış, ədəbi dil normalarını özündə ehtiva edən şifahi dildir. Ekranda səslənən hər şey dilin təbliğinə istiqamətləndirilir. KİV içərisində dilin informasiya, estetik, ideoloji funksiyaları daha çox TV -də qabarıq şəkildə özünü göstərir. Bu zaman aparıcıların nitqi aydın və düzgün olması ilə seçilməlidir, çünki aparıcı TV dilini təmsil edən şəxsdir. Kamera və mikrofon qarşısında aparıcı böyük məsuliyyət hissəsinə malik olmalıdır. Bu mənada dinləyicilərin böyük həssaslıqla yanaşdıqları diktör və aparıcılardan səsləri, sözləri məharətlə, xüsusi vurğu və intonasiya ilə istifadə etmək tələb olunur. Dilin vəzifəsi ancaq informasiya vermək və ünsiyyət vasitəsi olmaqla bitmir. O, etik mədəniyyətin, milli şüur və təfəkkürün vahid göstəricisi kimi xarakterizə olunur. Dil bir sistem kimi öz ictimai funksiyasını nitqlə həyata keçirir. Kütləvi informasiya vasitələrində nitq yeni

mükəmməl keyfiyyət qazanır. Televiziyada nitq müəyyən olunmuş üç əsas funksiyanı yerinə yetirir:

1. ünsiyyət
2. məlumatlandırma
3. təsiretmə.

Burada nitq bir-birindən fərqlənən müxtəlif üslublarda - danışiq, publisistik, ədəbi-bədii üslubda özünü göstərir. Televiziyada musiqi, əyləncə, şou verilişlərində isə məişət üslubu üstünlük təşkil edir. Bu əsasən müsahibələr, iştirakçıların bir-biri ilə dialoqu formasında əks olunur. TV dilində bütün informasiyalar ədəbi dilin fonetik, leksik, qrammatik səviyyələrini əhatə edir. Bu zaman dil normalarına riayət etmək vacib şərtlərdəndir.

Fonetik norma səviyyəsində vurğu əsas amil hesab edilir. Bu zaman intonasiyanın xüsusi əhəmiyyətə malik olduğunu vurğulamaq olduqca vacibdir [1,s.84]. Leksik normada dilin ən çevik vahidi sözdür. Kütləvi informasiya vasitələrində təkrarlar da böyük rol oynayır. Qrammatik normaya gəlinə isə o dilin qrammatik quruluşunu nitq prosesində nizamlayır.

Qeyd edək ki, felin zaman formaları morfoloji əlamətləri ilə təkamül keçir. TV-nin sintaktik konstruksiyasında yığcam, bəzən də ona yardımçı cümlələr daha çox işlədilir. Kütləvi informasiya vasitələri üçün daha çox inversiya xarakterikdir. Sözlər hər bir dildə yeniliyə söykənməsi ilə seçilir. Hər gün yeni söz yaranır. İngilis dilində isə yeni sözlər sürətlə çoxalır. Buna görə də zaman-zaman dildə sözlərin meydana gəlməsi səbəblərinin təhlili vacib sayılır. Qəzetlər kütləvi informasiya vasitələrindən biridir və onların yeni söz və ifadələrin yaranmasında və yayılmasında böyük rolu vardır. Belə ki, qəzet və məqalələrdə yeni sözlərdən daha çox istifadə olunur. Belə sözlərin yaranma xüsusiyyətlərini öyrənmək vacibdir.

Sözügedən məsələlər bizi aşağıdakı fərziyyələri söyləməyə sövq edir:

-Kütləvi İnformasiya Vasitələri (KİV) sözlərin yaranmasında əsas vasitələrdən hesab olunur. Burada tez-tez yeni sözlərin struktur-semantik növlərindən istifadə edilir.

-Qəzetlərdə rast gəlinən sözlərin semantik-struktur növləri yeni formalı sözlərdir.

-Lügətlərdə yeni söz və yaxud yeni yaradılmış sözün yeni mənası təqdim edilir.

Dünyada ingilis dilində altyazı ilə yayın edən bir çox TV kanalları vardır. Bir çox insan bu televiziya kanallarını izləyərək ingilis dilində dinləyib-anlama qabiliyyətini inkişaf etdirməyə çalışır.

Qeyd edək ki, bu şifahi nitqin inkişafını tam təmin etmək iqtidarında deyil. Bunun üçün sosial media vasitəsilə dostlar tapmaq, ingilis dilində yazışmaq, səsli ismarıclar göndərmək və s. məqsədəuyğundur.

Bundan əlavə, ingilis dilində olan "You Tube" kanallarına abunə olmaq da faydalı hesab edilir. Burada da müəyyən çətinliklər meydana çıxır. Belə ki, səsləndirilən materialların dialekt və şivələrdə səsləndirilməsi çətinliklər yaradır. Zaman keçdikcə, onları tədricən anlamaq mümkün olur. Sosial mediada paylaşım edən dostlar şifahi nitqin inkişaf etdirilməsində yardımçı ola bilər. Bu paylaşımlara xəbər, jurnal məqalələri, videolar, danışqlar, bloq yazıları, mahnılar və s. aid ola bilər. İngilis dilində şifahi nitq vərdişlərini KİV ilə inkişaf etdirmək istərkən bloqlar, verbinarlar, veb səhifələr, forumlar yardımçı ola bilər. Bundan əlavə, ingilis dilində sevdiyiniz ulduzun reportajını ingilis dilində dinləmək də faydalıdır. Klassik ədəbiyyat, kitablar, qəzet, internet saytları, e-maillər, ictimai mediadakı xəbər axışı şifahi nitqi inkişaf etdirən intensiv fəaliyyətlərə aid edilir. Multimedia vasitələri, həftəlik radio proqramları, ödənişsiz açıq "online" kurslar (MOOCs) da faydalı hesab olunur. "Online" ingilis dili mərkəzləri layihəsi KİV ilə öyrənmədə xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. "The All Ears English Podcast" pulsuz video epizodlar üçün yararlıdır(www. All Ears English com.). "The Go Natural English" video dərslər söz bazası yaratmaq üçün asan və sürətli yoldur(www. Go Natural English. com.).

Bundan başqa, "Vimeo" You Tube kimi istifadəçilərin qısametrajlı video və filmlərin yüklənərək paylaşılmasını təmin edən saytdır. "Evermale" saytı da bu qəbildəndir (http. masterlab/ org. online kurslar). Yaponiyada getdikcə daha çox Facebook, Twitter, Mixi və s. kimi sosial şəbəkə saytlarının artan məşhurluğu sayəsində xarici dili öyrənmək üçün belə şəbəkələrin istifadəsinin faydalarını təsdiq edən xeyli tədqiqatlar vardır. Müasir metodiki ədəbiyyatlarda sosial

şəbəkə saytlarından istifadənin yüksək motivasiya yaratdığını israrla qeyd edilir[5, s.43]. Bundan əlavə, qeyd edilir ki, “Facebook” istifadəçilərinin şəkillərini, videolarını və dostları ilə paylaşdıqlarını müzakirə etmək üçün sosial şəbəkə saytları nəinki yararlı və rahatdır, hətta tədris prosesində gərginlik və demotivasiyanın aradan qaldırılmasında əhəmiyyətli rola malikdir[4, s.56]. C. Richard isə “Facebook”dan istifadənin ingilis dilində danışmaq üçün daha çox imkanlar təklif etdiyini nəzərə alaraq dilöyrənənlərin rəqəmsal savadlılığını inkişaf etdirmək və xarici dilə yiyələnmək sahəsində “Facebook”un təsirli bir vasitə olduğunu qeyd etmişdir [5,s.200].

Beləliklə, aydın olur ki, kütləvi informasiya materialları vasitəsilə şifahi nitq vərdislərinin öyrədilməsində sosial şəbəkə saytlarının rolu əvəzsizdir. İngilis dilini öyrənənlərə bu dildə ünsiyyət bacarığını aşılamaq məqsədilə onlara KİV ilə situasiyalar təqdim edilə bilər.

Kütləvi informasiya vasitələri dinləyib-anlama vərdislərinin formalaşdırılması üçün stimullaşdırıcı xarakterə daşır. Buraya televiziya, radio və s. aid edilir. Televiziya səlis nitqin inkişafı, orfofonik normaların qorunması baxımından xüsusilə faydalıdır. Bu qurğu səs və görüntünün insanların evində mövcudluğunu reallaşdırır. Bu zaman müxtəlif dillərdə olan məlumatları ingilis dilində evlərdə daşımaq mümkün olur. Radio yığcamlılığı ilə diqqət çəkir. Belə ki, onu hər yerə rahat şəkildə daşımaq mümkündür. Burada musiqi, xəbərlər, radio-tamaşalar, radio- tədris kimi yayınlar şifahi nitqin inkişafında əlverişli sayılır. Ən ucuz kütləvi informasiya vasitələri jurnallar hesab olunur. Burada əsasən gündəlik baş verən və tez-tez dəyişən hadisələr işıqlandırılır. Jurnallar uzunmüddətli istifadəyə yararlı olduğu üçün tədris üçün də əlçatan olur. Sənədli film müxtəlif yaş qruplarına uyğun geniş mövzu seçiminə imkan verir. Şagird və tələbələr ailə həyatı, qonşular, sevimli heyvanlar, məktəb həyatı və dostlar barədə real həyat hadisələrini auditoriyaya çatdırmaq və videolaşdırmaq işini planlaşdırmaqla bilirlər.

Onlar bu işləri aşağıdakı ardıcılıqla həyata keçirə bilərlər:

- 1) oyun hazırlamaq;
- 2) müxtəlif komanda tərkibində rollar nümayiş etdirmək;
- 3) oyun qaydaları haqqında məlumat vermək;
- 4) oyunun qaydasını nümayiş etdirmək.

Bu məqsədlə onlar 4 hissədən ibarət videomaterial hazırlaya bilərlər. Belə ki, mətni ingilis dilində yazaraq onu məşq etməli və sonda mobil telefonun video yaddaşına köçürməlidirlər. Tapşırıq əsaslı dil təlimi üçün faydalı hesab edilən KİV ilə bağlı tədris materialları vəsaitlər toplusu olaraq metodiki ədəbiyyatda “Realia” adlandırılmış və onu aşağıdakı kimi təsnifləndirirlər:

1. Qəzet və ya jurnallar;
2. Televizor;
3. İnternet;

Qəzet tədris materialı kimi aşağıdakı ardıcılıqla istifadə olunur :

- dilöyrənənlər qəzeti və onun bölmələrini nəzərdən keçirir;
- iştirakçılar qəzetin seçilmiş xüsusi bölməsindən iş elanı hazırlayır;
- dilöyrənənlər qəzətdəki xüsusi bölmələrdən istifadə edib, həftəlik əyləncə proqramı hazırlayır.

Tədris materialı kimi dilöyrənənlər televiziya da istifadə edə bilərlər:

- hava proqnozuna baxaraq, dili öyrənən tələbələr hava göstərən simvoldan istifadə edərkən, bölgələrə uyğun xəritə qura bilərlər;
- dilöyrənənlər reklamları izləyərək, ifadələrdən siyahı hazırlaya, sözlərin mənalarını araşdırıb, bu ifadələrdən yazılı reklamlar hazırlaya bilərlər;
- dili televizor vasitəsilə mənimsəmək istəyən şəxs hər hansı filmin bir hissəsinə baxıb, lüğət ehtiyatlarını zənginləşdirə bilərlər [2, s.56].

Dram fəaliyyəti, texnoloji nailiyyət və kommunikativ öyrənməni özündə ehtiva edən videotapşırıqlar da dilöyrənənlərin dərəcə olan həvəs və marağının artmasına səbəb olur. Bu zaman onlar həmyaşıdları ilə fəal əməkdaşlıq edir, bir-birlərini dəstəkləyirlər. Bu isə onların psixoloji inkişafında müsbət məcraya doğru mühüm əhəmiyyət kəsb edir. Kütləvi informasiya materialları vasitəsilə dinləmədən sonra tərtib edilmiş kartların təqdim edilməsi tövsiyə edilə bilər. Şifahi nitq

vərdislərinin kütləvi informasiya materialları vasitəsilə aşılmasından bəhs edərkən ilk növbədə kommunikativ səriştə məfhumunun müəyyənləşdirilməsi zərurəti meydana çıxır.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, dilöyrənənlərə şifahi nitq vərdislərinin kütləvi informasiya materialları vasitəsilə aşılması istiqamətində iş məqsədyönlü, mərhələli xarakter daşmalı və ardıcıl şəkildə həyata keçirilməlidir.

İngilis dilində şifahi nitq vərdislərinin kütləvi informasiya vasitələri ilə aşılmasının əsasını təşkil edən linqvodidaktik amillərin müəyyənləşdirilməsi həmin prosesin daha səmərəli şəkildə təşkil edilməsini mümkün edir.

Şifahi nitqin inkişaf etdirilməsinə yönəldilmiş kütləvi informasiya materialları onun aşağıdakı komponentlərdən ibarət olduğunun nəzərə almaqla tərtib edilməlidir:

- dil materiallarından müxtəlif situasiyalarda istifadə etmək bacarığının inkişaf etdirilməsi;
- ayrı-ayrı kommunikativ məna kəsb edən cümlələri mətn daxilində sintez etmək bacarığı;
- öyrənilən dilin istifadə edildiyi sosio-mədəni kontekstlə tanışlıq;
- başqa insanlarla ünsiyyət qurmaq arzusu və bunun üçün vacib olan özünə əminlik hissənin formalaşdırılması.

Kütləvi informasiya vasitələri fonunda təlim situasiyaları öz növbəsində aşağıdakı növlərə bölünür:

a) audio-vizual vasitələrdən istifadə etməklə dilöyrənənlərin həyati bacarıqları üzərində qurulan situasiyalar;

b) gerçəkliklə bağlı olan şərti kommunikativ situasiyalar;

c) KİV materialları əsasında təşkil edilən situasiyalar;

d) müəllim tərəfindən stimullaşdırılan və təsəvvürlər üzərində təşkil edilən situasiyalar.

Təbii situasiyalardan fərqli olaraq, spontan şəkildə əmələ gələn KİV fonunda təlim situasiyaları müəllim tərəfindən planlaşdırılır və təqdim edilir. Çox vaxt həmin situasiyaları təqdim edərkən müəllim tərəfindən mənimsənilməli olan konkret linqvistik materialların istifadə edilməsi tövsiyə edilir. Əsasən şərti-real situasiyalar əyani-nitq, oxunulan materiallar və audio-vizual vasitələrlə təşkil edilən situasiyalar təsviri-nitq situasiyalarına aid edilə bilər [3, s.45].

Onu da qeyd etmək lazımdır ki, kütləvi informasiya materialları ilə bağlı təlim situasiyaları real və qeyri-real komponentlərin nisbətindən asılı olaraq, səciyyələndirilir.

Beləliklə, ingilis dili dərslərində KİV materiallarından geniş şəkildə istifadə etməyə şifahi nitqin inkişaf etdirilməsi prosesini daha səmərəli şəkildə təşkil etmək və bu istiqamətdə daha yüksək nailiyyətlər əldə etmək mümkündür.

İngilis dilində tələbələrə kütləvi informasiya vasitəsilə təqdim olunan materiallar onları maksimum dərəcədə fəallaşdıraraq, öyrənilən xarici dildə şifahi nitq ünsiyyətinə qoşulmalarına həvəsləndirməlidir.

ƏDƏBİYYAT

1. Allen V.F. Trends in the Teaching of English // TESL, Reporter 6, Summer, 1973. № 4, p.17-21.
2. Alptekin C. Target Language Culture in ELT Materials // ELT Journal, 1993.47, 2, p. 136-143.
3. Bailey K.M. and D. Nunan. Voices from the language classroom. Cambridge: Cambridge University Press, 1996. 451p.
4. Halliday A. The House of TESEP and the Communication Approach: The Special needs of English Language Education // ELT Journal, 1994. v.48 (1), p. 3-11.
5. Jack C. Richards. Communicative Language Teaching Today. Cambridge University Press, 2006, 471 p.

N. Aliyeva

**The role of mass media in developing oral speech abilities in language faculties
Summary**

The article deals with the problem of working out effective ways of speaking skills. Today the main goal of teaching and learning foreign languages in the global world is developing language learners' ability to use the target language for communication. The process of teaching English should be based on the communicative - functional approach to teaching languages. The whole process of teaching oral speech should be goal-oriented systematic. It will make the process of teaching oral speech more effective. The article is devoted to the mass media in modern methodology. While analyzing great attention was given to the facts taken from the literature. One of the important goals of the article is to detect and find out the reasons of literature. The author emphasizes its role in Linguistics. Since its emergence this notion caught the attention. New researches appeared. It is noted that this gives us more power to understand the process clearly. At that time we use the language more competently. The main aim of State program is to form a unique national education by means of ICT and provide qualitative educative opportunity in order to integrate into worldwide education system. One of the main goals of language learning is to acquire the ability to communicate effectively. It will make the process of teaching oral speech more effective.

Key words: competence, oral speech, context, mass media, communication

N. Алиева

**Роль СМИ на формировании навыков устной речи на языковом ВУЗе
Резюме**

В данной статье рассматриваются вопросы обучения устной речи на английском языке в условиях языкового вуза. Здесь говорится о необходимости внесения радикальных изменений в существующую систему обучения устной речи на иностранном языке. Процесс обучения английскому языку в целом и процесс обучения устной речи должен базироваться на коммуникативно - функциональном принципе. Обучение устной речи должно носить целенаправленный, системный, поэтапный характер, что будет содействовать повышению эффективности данного процесса. Статья посвящена к СМИ на современном методике. В анализе большое внимание обращено на фактом, полученные из литератур. Автор пытается раскрыть роль СМИ. Ссылаясь на работы ученых исследовавших, а также подчеркивает ее важность. Отмечается, что эта дает вспоминать смысл во время анализа еще более ясно, а также более разнообразном колорите. Основной целью Государственной программы является формирование единой общенациональной среды образования путём внедрения и использование современных информационно-коммуникативных технологий и обеспечением возможностью качественного образования, а также создания условий для интеграции государственной системы образования в мировую систему образования. Одной из основных целей изучения языка является обладение умением эффективно общаться на изучаемом языке.

Ключевые слова: компетенция, устная речь, контекст, СМИ, коммуникация

Redaksiyaya daxil olma tarixi: 01.04.2019

Çapa qəbul olunma tarixi: 03.05.2019

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent Gülər Həsənova tərəfindən çapa tövsiyə olunmuşdur.